

OSMANLI CEZA MUHALEMESİNDE OLAY YERİ ÖN İNCELEME -KEŞİF VE TAHRİR- RAPORLARI

Arş. Gör. Dr. Ömer KORKMAZ*

Prof. Dr. Nası ASLAN**

Özet: İslâm Hukuku'nun Osmanlı dönemi uygulamalarının temel vesikaları durumunda olan şer'îyye sicilleri sadece hukukî vesikalar olmayıp aynı zamanda o dönemin toplumunun sosyal, iktisadî ve idarî hayatının da kayıt altına alındığının belgeleridir. Genelde hukuk uygulamaları özelde de yargı tarihimize açısından şer'îyye sicillerinin ayrı bir önemi vardır. Her ne kadar şer'îyye sicilleri içerisinde satış, vekâlet, vesâyet hüccetleri, vakfiyeler, beratlar, vergi toplanmasına dair merkezden gelen emr-i âliler (fermanlar) ve sair belgeler yer alsada da özellikle kadî sicilleri olarak adlandırılması mahkeme kayıtlarının ve tutanaklarının diğer belgelere nispetle daha öne çıktığını göstermektedir. Tarihte dünya sahnesinde yer alan devletler içerisinde Osmanlı Devletinin en uzun süre hüküm sürmesini adalet ilkesine bağlayan anlayışın bir neticesi olarak batılı araştırmacıların da Osmanlı adliye teşkilatını araştırmaları bu noktada şer'îyye sicillerini ilgi odağı haline getirmiştir. Amerikan yargısındaki jüri sisteminin Osmanlı yargılama hukukundaki şühûdül-hâlden mülhem olması ayrıca bugünlerde konuşulan Almanya'daki onur hâkimliği kurumunun da Osmanlı'daki söz konusu sistemle benzeşmesi Osmanlı yargısının yeniden incelenmesini aktüel hale getirmiştir. İşte biz de bu araştırmamızda Osmanlı yargılama hukukunda ön soruşturmanın (keşif ve tahrir) ümenâ (güvenilir kişiler) ya da şühûdül-udûl (âdil gözlemciler) denilen heyet huzurunda yapılmasını tarihi belgeler ışığında inceleyeceğiz. Günümüzde emniyet birimleri ya da kolluk güçlerince yapılan olay yeri inceleme tutanağı, görgü tespit tutanağı, olay tutanağı, yakalama tutanağı, teşhis tutanağı ve takdirî kıymet tutanağı gibi işlenen suçun çeşidine göre tanzim edilen ön soruşturma raporlarının Osmanlı döneminde ne şekilde gerçekleştiği araştırmamızın odağını oluşturmaktadır. Delillerin karartılmaması ve yargılanmanın çabukluğu ilkesi açısından önemli olan bu konunun Osmanlılarda kadıların işini ne derece kolaylaştırdığı da araştırmamızın mihenk taşı durumundadır. Araştırmamızda keşif ve tahrir raporlarının medenî usûl hukuku meselelerini ilgilendiren yönlerine de değinmekle birlikte bu raporların ceza muhakemesindeki yeri araştırmamızın nirengi noktasını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Keşif ve Tahrir Raporları, Ceza Muhakemesi, Şer'îyye Sicilleri, Olay Yeri Ön inceleme.

Preliminary Inquiries In The Ottoman Law of Trials In The Light of Court Records

Abstract: Court Records (şer'îyye sicilleri), which are in the position of the main documents of the Ottoman period practices of Islamic Law, are not just legal documents, but they are also documents in which the social, economic and administrative life of the society of the period is recorded. Court Records have a particular importance for legal practices in general, and our history of the judiciary in particular. While Court Records contain documents regarding sale, proxy, advance bills, endowments, warrants, decrees for collection of taxes coming from the centers and similar documents, particularly their naming as Cadi Records shows that trial records and minutes are more prominent in comparison to other documents. As a result of the understanding that explains the Ottoman Empire's status as the longest lasting form of government in the World's history with the principle of justice, studies by western researchers on the structure of the courthouse in the Ottoman times also made the Court Records a center for attention. Reexamination of the Ottoman courthouse became actual again, considering that the jury system in the American law was inspired by şühûdül-hâl in the Ottoman law and the system of honorary judges in Germany, which is currently debated, is similar to the system in question. In this study, we will examine preliminary inquiries (assessments and registrations) that took place in the Ottoman law of trials in presence of ümenâ (reliable persons) or şühûdül-udûl (fair supervisors) in the light of historical documents. The focus of our study is the form of keeping the Ottoman empire's preliminary inquiry reports, which are now kept in Turkey by security or police forces and categorized as crime scene investigation reports, witness reports, incident reports, arrest warrants, identification reports and appraisal reports. Another main purpose of our study is to understand the extent to which the job of the Cadis in the Ottoman times was made easier by this issue which is significant in terms of the principles of speedy trials and avoidance of anti-forensics. While our topic covers issues of civil procedures, we will limit our study within criminal procedures.

Keywords: Islamic Law, Discovery and Demolition Report, Court Records, Criminal Proceedings, Preliminary Inquiries.

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, okorkmaz@cu.edu.tr

** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, nasiaslan@cu.edu.tr

GİRİŞ

Ceza muhakemesinin temel işlevi suçlunun tespitine dönük âdil yargılamanın yapılması ve adaletin tecellisidir. Ceza muhakemesinin gayesi ise bugünkü anlamda insan haklarına saygılı bir şekilde maddî gerçeğin araştırılmasıdır. Ancak maddî gerçeğe her yola başvuruyla değil, hukukî yollarla ulaşılmalıdır.¹ Bu, hukuk devleti, âdil devlet kavramının da doğal sonucudur. Ceza muhakemesi, suç işlendiği “zehâbını” uyandıran gerçek veya muhtemel bir olayla başlar. Araştırmalar, yaşanmış bir olay üzerine yapılır. Varsayımlarla uğraşılmaz. Ceza muhakemesi, devletin cezalandırma hak ve görevinden kaynaklanan “kesin hükmün” verilmesi veya devletin ceza vermeyeceğini açıklayan bir kararın verilmesi (berâat) ile sona erecektir.² Bütün bunlar yargılama dediğimiz bir sürecin sonunda tecelli eder. Yargılamanın bütün sülhlerinin bu sürece belirli oranda katkıları da muhakkaktır. Bu araştırmamızda günümüzde ceza davalarında savcılarının marifetiyle öldürme ya da yaralamaya dönük olaylarda ön incelemeye ilişkin tutulan tutanakların ya da raporların Osmanlı adliye teşkilatında ne şekilde gerçekleştiği incelenecektir.

Ön soruşturmalar, hazırlık soruşturmaları veya ön incelemeler gibi terimlerle de ifade edilen keşif ve tahrir raporlarının İslam Yargılama Hukukunda yerine getirdiği işlev ve önemine dair tarafımızdan küçük bir çalışma yapılmıştı.³ Ancak konu farklı yönleriyle derinlemesine araştırıldığında özellikle ceza muhakemelerinde keşif ve tahrir raporlarının hazırlanmasından mahkemeye sunulmasına kadar geçen işlemlerin basit bir ön incelemeden öte Osmanlı’da kurumsal bir yapıya büründüğü müşahede edilmektedir. Bu nedenle söz konusu raporların ceza muhakemesindeki rolünün ve yargılamaya olan katkısının çeşitli yönlerden detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. İşte bu çalışmada Osmanlılarda genel olarak mahkemenin yapısı ve işleyişi ile günümüzde ön incelemelerin mahiyetine dair kısaca bilgi verildikten sonra keşif ve tahrir raporlarının Osmanlı ceza muhakemesindeki yeri tartışılacaktır.

1. OSMANLILARDA GENEL OLARAK MAHKEMELERİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Osmanlı adliye teşkilatı kendisinden önceki Emevî, Abbâsî, Selçuklu ve Memlûklü devletlerinde ortaya çıkan adli yapıya benzemekle birlikte kendine has bir

1 Avcı, “Hukuk Tarihimizde Hukuka Aykırı Deliller Sorunu: İşkence (Örf-i Maruf) Uygulaması”, s. 46.

2 Cihan - Yenisey, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, s. 1-3.

3 Aslan - Korkmaz, “Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Yargılama Hukukunda Ön Soruşturmalar”, s. 231-240.

yapısı vardır. Osmanlılarda şer‘î mahkemeler, şer‘iyye sicillerinde “meclis-i şer‘” olarak adlandırılmış ve her türlü hukukî ihtilafların çözüme kavuşturulduğu bir yer olmuştur. Mahkemede birinci derecede sorumluluğu olan kadıların yanında mahkemenin bulunduğu yerin büyüklüğüne göre sayıları değişen çeşitli yardımcı görevliler de vardır. İslam Hukukunda teorik olarak toplu hâkimli mahkemeler mümkün olmakla beraber⁴ ve uygulamada az da olsa bu tür mahkemelere rastlanmakla birlikte tarihî süreçte uygulama genel olarak tek hâkimli mahkemeler şeklinde cereyan etmiştir. Ancak hâkimlerin ilmî görüşlerinden faydalandıkları müftüler ve mahkemelerde yargılamayı bir nevi müşahit gözüyle izleyen şühûd-i udûl veya şühûdü’l-hâl denilen görevliler tek hâkimli İslam adliye teşkilatına kendine has bir zenginlik kazandırmıştır.⁵ Bununla beraber şühûdü’l-hâlin sadece müşahitlik görevi olmayıp aynı zamanda kendileriyle kadıların istişarede bulunmaları açısından müşavirlik; uzmanlık gerektiren hususlarda bilirkişilik; ceza davalarında durum tespitini gerektiren konularda tutulan ön inceleme (keşif ve tahrir) raporlarına şahitlik; hâkimin hükmüne ve hukukî akit ve sözleşmelerin tanzim ve tesciline şahitlik gibi birçok görevi icra etmişler ve kadıların görevlerini daha sağlıklı ifa etmelerinde rol oynamışlardır.⁶

Osmanlılarda kadıların görevlerini idare ve yargı görevleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bununla birlikte kadılar, günümüzde noterlerin ifa ettiği alım-satım, vekâlet, kefalet ve sair görevleri de hüccet düzenleyerek tanzim etmekteydiler. Bu durum incelediğimiz şer‘iyye sicillerinde açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca Osmanlı devletinde kadıların yetki ve sorumluluğu hukuk ve ceza davalarını da içine almaktadır. Nitekim mahkeme kayıtlarında her iki tür davanın zengin örneklerine rastlamak mümkündür. Ancak askerlerin bazı davalarına ise kazaskerler bakmaktaydılar.⁷

Ceza davalarında suçlunun tutuklanması ve olayın kovuşturulması bağlamında kadıların beylerbeyi, sipahi, subaşı gibi seyfiye ricali de denilen ehl-i örfün yakın bir işbirliği görülmektedir. Şahsî hakların ihlalinin ön planda olduğu kısas ve diyet gibi takibi şikâyete bağlı olan suçlarda mağdurun kendisi veya yakınları bizzat şikâyetçi olurlar. Ancak zina gibi kamu hakkının ihlal edildiği takibi şikâyete bağlı olmayan suçlar söz konusu olduğunda, zarar görenlerin yanı sıra, kamu düzenini korumakla görevli olan ehl-i örfün de doğrudan doğruya duruma müdahale ettiği

4 Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hukkâm şerhu Mecelleti’l-ahkam*, IV, 448-449.

5 Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 84-85.

6 Bkz. Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda “Şühûdü’l-hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, s. 57-98.

7 Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 88.

ve zanlı veya sanık durumunda bulunan kimseleri mahkemeye getirdikleri görü-
lür. Zaman zaman sipahilerin suçluları hâkim kararı olmadan cezalandırmalarına
veya belirli bir para karşılığında salıvermelerine rastlanmaktadır. Bu bağlamda ka-
dılarla ehl-i örf arasında zaman zaman nüfuz mücadelesinin de olduğu görülür.
Fakat bu tür çekişmeler muhtemelen padişaha intikal etmiş olsa gerek ki birçok
adâletnâme ve kanunnâmelerde hâkimin onayı (kadı marifeti) olmadan hiç kimse-
nin cezalandırılmaması veya salıverilmemesi gerektiği üzerinde titizlikle durulur.
Bununla beraber muhtelif tarihli adâletnâmelerde bu konunun vurgulanmasından
ehl-i örfün fırsat bulduqça bu esasî ihlal ettiği anlaşılmaktadır.⁸

Doktrinde İslam Hukukuna göre ceza davalarını (tarihî süreci dikkate aldığımızda) hâkimlerin açma yetkileri olduğu gibi muhtesiplerin de suç işleyen şahısları yakalayarak mahkeme huzuruna çıkarma ve kamu davacısı sıfatıyla davaya taraf olma yetkileri mevcuttu. Bu bağlamda, bazı hukuk tarihçilerinin de belirttiği gibi, “kamu adına dava açacak İslam adliye teşkilatında bir memura ya da savcıya ihtiyaç duyulmamıştır”⁹ şeklindeki bir tespit tarihî vâkıya mutâbık olmakla beraber özellikle Osmanlı uygulamasında ehl-i örften bu görevi yapan kurumlar mevcuttu. Şer’iyye sicillerinden taradığımız belgeler ışığında günümüzde savcılarının yaptığı kamu davası açma ve takibi görevini klasik dönemde (1299-1839) Osmanlılarda daha çok subaşların ifa ettiğini müşahede etmekteyiz.

Tanzimat (1839)’a kadar müstakil anlamda savcılık kurumu mevcut değildi. Tanzimat’tan sonra 1286 (1870) tarihli nizâmnamenin 71. maddesinde “müddeî-i umumî” ismiyle savcılık kurumu ihdas edilmiştir. Yakın zamana kadar bu terim kullanılmış olmakla birlikte sonradan bu terim savcı olarak değiştirilmiştir. Avrupâda XIX. yüzyılda adliye teşkilatında yer alan savcılarının görevi “kamu davası açmak, ceza davalarının büyük bir kısmında kamunun temsilcisi sıfatıyla taraf olarak bulunmak, bazı hukuk davalarında kamu maslahatını temsil etmek ve nihayet verilen hükümlerin icrasını izlemek ve sağlamak”tan ibarettir. Savcılarının görevleri olarak belirtilen bu hususları İslâm adliye teşkilatı içerisinde yerine getiren özel bir görevli mevcut değildi. Tarihî süreç içerisinde İslâm devletlerinde bu görevi halifeler, hâkimler, muhtesipler, şurta ve herhangi bir Müslüman vatan-
daş ifa edebilmekteydi. Bu durum İslâm hukukunda hakların hukûku’l-ibâd ve hukûkullah olarak ikiye ayrılması, hukûkullahın kamu hukukuna tekâbül etmesi, hukûku’l-ibâdın da hususî hukuka karşılık gelmesiyle yakından ilgilidir.¹⁰ Kamu

8 Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 89.

9 Atar, *İslam Adliye Teşkilâtı*, s. 137-138.

10 Detaylı bilgi için bkz. Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 575-576.

hukukunu ilgilendiren hususlarda her Müslüman, davada taraf olabilir ve takibini yapabirdi.¹¹ Nitekim buna şehâdet-i hisbe¹² denilmekte olup bu bağlamda bir Müslümanın suç işleyeni gördüğü veya bildiği zaman mahkemeye Allah rızası için ihbar etme ve o davayı takip etme mecburiyeti vardır.¹³ Şimdi günümüzde ceza davalarında ön soruşturmanın nasıl gerçekleştiğiyle ilgili kısa bilgi verdikten sonra Osmanlıda bu amaçla kullanılan keşif ve tahrir raporlarının mahiyeti ile ilgili değerlendirme yaparak özellikle ceza muhakemelerinde keşif ve tahrir raporlarının konumunu ve işlevini tespit etmeye çalışacağız.

2. GÜNÜMÜZDE ÖN İNCELEME/SORUŞTURMA

Günümüzde ön soruşturma ceza yargılamasının ayrılmaz bir parçası olup birinci aşamayı teşkil etmektedir. Bu aşamada suç haberinin yetkili organlara ulaşması üzerine harekete geçilir ve bir olayın suç teşkil edip etmediği şüphesi ve bu olayın kimin tarafından gerçekleştirildiği araştırılmaya başlanır. Ön soruşturmanın iyi şekilde yapılması, ileride bu olay hâkim önüne götürüldüğünde uyumsuzluğun çözümü bakımından büyük kolaylık sağlar. Bu açıdan ceza muhakemesi açısından ön soruşturma çok önemlidir. Bu aşamada delillerin toplanması ve şüphelilerin saptanması işinin iyi biçimde yapılması gerekir. İyi yapılmamış bir ön soruşturma üzerine bina edilen son soruşturma (duruşma)'dan hedeflenen sonucun hâsıl olması son derece güçtür. Günümüzde ön soruşturma aşaması hazırlık aşamasından oluşmaktadır. Hazırlık soruşturmasız bir ceza yargılaması faaliyeti düşünülemez. Bu nedenle ne kadar kısa ve çabuk olursa olsun hazırlık soruşturması mutlaka yapılır. Hazırlık soruşturmasının ön soruşturmanın bir bölümü olduğu düşünüldüğünde, ön soruşturmasız ceza yargılamasının olmayacağını söylemek yerinde olur. Buna mukabil, son soruşturmasız bir ceza yargılaması gerçekleştirilebilir. Netice olarak ceza muhakemesinde hazırlık soruşturması mutlaka olmakla birlikte son soruşturma gerektiğinde yapılmayabilir.

Hazırlık soruşturmasını bizzat savcı yürütmekle birlikte bu konuda savcı kolluk (genel kolluk; polis ve jandarma, özel kolluk; belediye zabıtası, orman kolluğu

11 Atar, *İslam Adliye Teşkilâtı*, s. 136-137.

12 Şehâdet-i hisbe örnekleri için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS), 102 Numaralı Defter: 11; BOA, AŞS, 126 Numaralı Defter: 43.

13 İlgili hadis için bkz. es-San'ânî, *Sübülü's-selâm fi şerhi Bulûğ'il-merâm*, II, 579. Konu ile ilgili hadisin kamu hukukuyla ilgili olduğunu belirten bir değerlendirme için bkz. Zekiüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*, s. 545.

gibi) kuvvetlerinden yardım alabilir.¹⁴ Günümüz Türk Hukuku'nda hazırlık soruşturmalarında gecikmede sakınca bulunan hallerde savcı bilirkişi tayin edebilir (md. 66/2). Yine hazırlık soruşturmasında muayeneleri icap eden kimselerin muayenesi de savcılığın talebi ile yapılır (md. 66/5). Meselâ kavgalarda ve yaralanmalarda doktor raporu savcılık kanalıyla istenir.¹⁵ Ayrıca keşif yoluyla ispatlanan durumlarda delillerin kaybolması tehlikesinin büyük olması sebebiyle durum mahkemede değerlendirmek üzere (her ne kadar *delillerin doğrudan doğruluğu ilkesi* ile çelişse de) hemen tutanağa geçilir. Çünkü keşif, hâkimin ispat konusunda kanaat sahibi olmak için yaptığı bir araştırmadır.¹⁶

Suç işlendikten sonra şüphe sebeplerinin aranması ve elde edilmesi gerekir. Bu bağlamda, iyi bir yargılama yapmanın şartlarının hazırlanmasına ve delillerin karartılmamasına dönük uygulanan tedbirlere günümüzde koruma tedbirleri denilmektedir. Ceza yargılamasında delillerin kaybolmasından ve verilecek hükmün yerine getirilemeyeceğinden endişe edilen hallerde koruma tedbirlerine başvurulması kabul edilmiştir. Koruma tedbirleri hüküm verilirken kullanılan araçlardan biridir. Delilleri koruyarak iyi bir hüküm verilmesini sağlarlar.¹⁷ Bizim de araştırmamızda ele aldığımız “keşif ve tahrir raporları” aşağıda görüleceği üzere bir manada koruma tedbirlerinin¹⁸ ifa ettiği bu işlevi de yerine getirmektedir.

3. OSMANLIDA ÖN İNCELEME/KEŞF ve TAHRİR RAPORLARI

3.1. Genel Olarak Keşif ve Tahririn Mahiyeti

“Keşif” kelimesi açma, bilinmeyen bir şeyi meydana çıkarma, bir durumun ya da olayın etraflıca araştırılması ve tetkiki,¹⁹ ihtilafı bir hususun mahallinde tetkik ve tespit edilmesi²⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Sözlük anlamı “yazmak” olan²¹ “tahrir” ise, keşif sonrası ortaya çıkan raporun yazılması anlamına gelmektedir. Keşif ve tahrir raporu denildiğinde, genellikle bir durumun ya da olayın etraflıca

14 Yurtcan, *Ceza Yargılaması Hukuku*, s. 306-314.

15 Günümüzdeki uygulama örneği olarak bkz. Özbek, “Organize Suçlulukla Mücadelede Ön Alan Soruşturmaları”, s. 57-88.

16 Yurtcan, *Ceza Yargılaması Hukuku*, s. 242; Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda “Şühüdül-hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, s. 81.

17 Cihan - Yenisey, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, s. 201.

18 Osmanlı Devleti'nde uygulanan koruma tedbirleri ile ilgili örnekler için bkz. Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, s. 419-421.

19 Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1169.

20 Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 305.

21 Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 383.

araştırılması ya da ihtilafı bir hususun mahallinde çözülmesi ve tespit edilmesi sonucunda ortaya çıkan kanaatin yazılı hale getirilerek rapor halinde mahkemeye sunulması anlaşılmaktadır.

Mahkeme tarafından keşif ihtiyacı olmayan hallerde de sadece kaydetme/tahrir için görevlendirme yapılabildiği görülmektedir. Bu gibi durumlarda olayın araştırılması ya da ihtilafı bir hususun tetkik edilmesi anlamında keşif söz konusu olmamakta, sadece kişinin dilediği bir konunun kaydedilmesi mevzu bahis olmaktadır. Mahkemeye böyle bir talebin gelmesi halinde -büyük ihtimalle ücret karşılığında- bir görevli gönderilmekte ve talep kayıt altına alınmaktaydı. Nitekim şer‘iyye sicilleri bu tarz kayıtların zengin örnekleriyle doludur. Satış hücceti, vasiyetnâme, vekâlet, köle azadı ve ihtidâya dair kayıtlar bu türdendir. Örneğin Bâlî Beşe b. Şük-rullah, vasiyetini yazdırmak için mahkemeden bir görevli talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından Keşfi Mustafa Efendi gönderilerek Bâlî Beşe'nin vasiyeti kaydedilmiştir. Kendisi ile birlikte gönderilen Receb b. Osman ile mahkemeye gelerek Keşfi Mustafa Efendi bu vasiyet kaydını mahkemeye sunmuştur.²² Bir sonraki kayıtta da yine Bâlî Beşe kölesini azat ettiğini Keşfi Mustafa Efendi'nin vasıtasıyla mahkemeye bildirmektedir.²³ Her iki kayıtta da konunun mahkemede değil de Bâlî Beşe'nin evinde yazılma sebebine değinilmemektedir. Ancak Bâlî Beşe'nin “bi-irâdetillâhi te‘âlâ dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya irtihal eylediğimde” diyerek belirttiği üzere konunun ölümden sonraki vasiyet olması Bâlî Beşe'nin âhir ömründe artık vasiyetini kaydettirmek istediğini göstermektedir. Dolayısıyla hasta olup evden çıkamadığı için Bâlî Beşe'nin “tahrir”e dönük böyle bir talebi olmuş olabilir.

Hastalık gibi sebeplerle evden çıkamadığı için mahkemeden böyle bir talepte bulunan kimseler gibi bazen evden çıkmak istemeyen iffetli (muhadderât) kadınların da benzer şekilde davrandıkları görülmektedir. Bu gibi kadınlar bazı konularda mahkemeden görevli isteyerek işlerini halledebilmişlerdir. Örneğin, Ayşe Hanım bt. Osman Paşa, evini kocasına satmış, ancak bu satışın gerçekleşmesi için mahkemeye gitmemiş, evinde kaydedilmesini istemiştir. Bunun üzerine mahkemeden Keşfi Mustafa Efendi görevlendirilerek talebi doğrultusunda alışverişin gerçekleştiğine dair kayıt oluşturulmuştur.²⁴ Mahkeme kaydının başında Ayşe Hanım'dan bahsederken “kıdvetü'l-muhadderât (iffetli, örtülü kadınların önderi)” şeklinde vurguda bulunulması, onun dışarı çok çıkmak istemeyen bir kadın olduğu için böyle bir talepte bulunduğu izlenimini vermektedir.

22 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, XVI, 165.*

23 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, XVI, 166.*

24 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, XVI, 179.*

3.2. Keşif ve Tahrire Dönük Görevlendirmeler

Osmanlı Devleti'nde kadıların görev ve yetkileri oldukça geniş olup bunlar genel olarak adlî, idarî ve beledî olmak üzere üç ana başlıkta değerlendirilebilir.²⁵ Kadılar, kendilerine verilen beratlarla bulunan işleri yapar, mahkemeye yansıyan davaları Hanefî mezhebine göre karara bağlardı. Nikâh, alışveriş vb. akitlerin tes-cili, yetim ve gâibin malının korunması, vasî ve nâzır tayini ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların şartlarına riayet edilmesinin gözetimi, cinayet ve diğer davalar, miras taksimi, kısaca şer'î ve hukukî bütün işler kadılar tarafından yerine getirilirdi.²⁶ Başka yerlerde mahkeme kurulması gerektiği durumlarda da kadı, ya bizzat gi-derek ya da başkasını görevlendirerek dava veya anlaşmazlığı çözer, hükme bağ-lardı. Özellikle yerinde çözülmesi veya keşfi gerektiren; ölümle sonuçlanan cina-yet davaları, mahkemeye gelemeyecek kadar ağır yaralıların bulunduğu davalar ve sınır tespiti gibi özel durumlarda olay yerine gidilerek meclis kurulur ve bu mecliste yapılan duruşmadan sonra keşif için görevlendirilen heyetin raporu da dikkate alınarak karar verilir ve hüküm mahkeme defterine kaydedilirdi. Örne-ğin Üsküdar'da Çamlıca yakınlarında yaralı birisinin olduğu ihbarı üzerine kadı Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan bir toplulukla birlikte yaralının bulun-duğu yere bizzat giderek durumu tetkik etmiştir.²⁷ Ancak kadıların görev alanı çok geniş ve sorumlulukları da fazla olduğu için bu gibi durumlarda genellikle mahkemede çalışan vazifelilerden bazılarını ya da bilirkişi heyeti diyebileceğimiz konuya hâkim birilerini görevlendirirdi.

Keşif ve tahrir için mahkeme görevlilerinden ya da hariçten herhangi birisi-nin görevlendirilmesi mümkündür. Kimi zaman kadı nâiplerinin bu görevi ye-rine getirdikleri müşahede edilmektedir.²⁸ Ancak keşif sonrası raporun düzgün bir şekilde yazılması gerektiği için olsa gerek bu durumda çoğu zaman mahke-mede vazifeli olan kâtiplerden görevlendirme yapıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere merkezden, beylerbeyinden ve diğer makamlardan kadiya gelen resmi ya-zıların (ferman, berât, buyuruldu, kazasker mektubu vb.) ve davalara ait ifade-lerin sicill-i mahfûz denilen deftere kaydedilmesi, vakfiye, itâknâme, hüccet vb. belgelerin usûlüne uygun biçim ve üslupta düzenlenmesi ve sicillerin muhafazası

25 Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 48-51; Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 83-88.

26 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 108-109; Akgündüz - Cin, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, I, 274.

27 *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, VII, 174.

28 BOA, AŞS, 33 Numaralı Defter: 152-153.

kâtip tarafından gerçekleştirilirdi.²⁹ Bunların yanında terekelerin yazımı, vârisleri arasında taksimi işinin yürütülmesi gibi görevleri de bulunmaktaydı. Raporun usûlüne uygun yazılması için olay yerine giderek keşif yapılması ve konunun sicile kaydedilmesi gibi vazifelerin de çoğunlukla kadı marifetiyle kâtipler tarafından yürütüldüğü söylenebilir. Keşif gerektiren durumların genellikle “husûs-ı âti'l-beyânı mahallinde istimâ' ve tahrîr için”, “mahallinde keşif ve tahrîr için” şeklinde belirtilerek raporun yazıya geçirileceğine vurgu yapılması bununla izah edilebilir. Nitekim İstanbul mahkemelerine ait bir kayıta Hacı Mahmud Efendi, kendi tasarrufu altında bulunan vakıf arsayı Mehmed Efendi'nin gasb ettiğini ve avlu duvarı bina ettiğini belirterek mahkemeye müracaat etmiştir. Bunun üzerine durumun yerinde incelenerek (keşif) rapor yazılması ve mahkemeye sunulması için mahkeme kâtibi Keşfi Mustafa Efendi görevlendirilmiştir.³⁰ Adana'da da mahkeme kâtibi İsmail Efendi Sofubağçesi Mahallesi'ndeki vakıf menzil davasını mahallinde keşif için görevlendirilmiştir.³¹ Adana'ya ait bir diğer belgede ise mahkemeye gelemeyen bir kadına, usûlüne uygun yemin ettirilerek kayda geçirilmesi için kâtip Hasan Efendi gönderilmiştir.³²

Klasik fıkıh kitaplarında dava konusu şeyin, mahkemeye taşınamayacak bir şey olması durumunda kadının görevlendirme yapıp yapamayacağı tartışılmıştır. Bu durumda kadı kendisi gidip durumu çözebileceği gibi, isterse emin birini de gönderebilir.³³ Yine gâib (duruşmada bulunmayan) birisiyle ilgili bir konu dava edilirse ve bu kişi de hasta ya da bir özre binâen mahkemeye gelmek istemeyen kadın ise, bu durumda kadı onlara usûlüne uygun tarzda yemin ettirecek ve bunu mahkemeye sunacak birisini gönderebilir.³⁴ Görüldüğü üzere yukarıdaki örnekler teorik zeminde belirtilen bu ifadelerle uyum halindedir.

Keşif ve tahrir için özel bir görevlinin tayin edildiğine dair kesin bir kayda rastlamadık. Ancak mahkemenin yoğunluğuna ve görevlerinin fazlalığına göre keşif ve tahrir için özel bir görevli bulundurabileceğinin imkân dâhilinde olduğu düşünülebilir. Yukarıdaki verilen örneklerde İstanbul mahkemesi tarafından keşif için genellikle kâtip Keşfi Mustafa Efendi'nin görevlendirildiği dikkat çekmekte-

29 Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 85.

30 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, XVI, 173.

31 BOA, AŞS, 17 Numaralı Defter: 116. Benzer görevlendirmeler için bkz. BOA, AŞS, 129 Numaralı Defter: 114, 153.

32 BOA, AŞS, 65 Numaralı Defter: 15.

33 İbnüş-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm fî marifeti'l-ahkâm*, I, 229; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, II, 330.

34 İbnüş-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm*, I, 235; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 331.

dir. Keşifçi anlamına gelebilecek bir şekilde kendisine “Keşfi” lakabının verilmesi, zikri geçen kimsenin keşif göreviyle ilgilenen özel görevli olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak sık sık görevlendirildiği için kendisine Keşfi denildiği konusunda emin olunmamakla birlikte Keşfi Mustafa Efendi’nin sürekli görevlendirilmek suretiyle keşif ve tahrir işlerinde artık uzman konumunda olduğu ve bir bilirkişi gibi görev yaptığı kanaati güçlenmektedir. Nitekim yukarıdaki örneklere ek olarak bina keşfi³⁵, hibe³⁶, borç ibrâsı³⁷, ölen birisinin borcunun ödenmesi için malının değerlendirilmesi ve satımı³⁸, sulh³⁹, arsa satışı⁴⁰ vb. birçok konuda keşif ve/veya tahrir için mahkeme tarafından Keşfi Mustafa Efendi görevlendirilmiştir.

Esasen keşif için mahkeme tarafından gönderilen kişiler ya da heyet, bilirkişi olarak da görev yapmaktaydı. Osmanlı’da daha ziyade ehl-i vukûf terimiyle ifade edilen bilirkişi, hukukî uyuşmazlık ve ispat konusunun teknik ve/veya özel bir bilgiyi gerektirmesi durumunda görüşüne müracaat edilen kişi veya kişilerdir.⁴¹ Bilirkişi, olay hakkında hâkimin bilgisi yoksa veya yetersiz ise hâkime yardım eder. Bu açıdan bilirkişi tayinine gerek olup olmadığına karar verecek olan hâkimdir. Osmanlı mahkemelerinde de keşif ve tahrir heyetinin içerisinde bilirkişilik yapabilecek evsâfta kişilerin görevlendirildiği görülmektedir. Örneğin Adana’da Hacı Hamid Mahallesi’ndeki mescitte imamlık ve vakıf mütevelliliği yapan Ali Efendi b. Mustafa, vakfa ait olan evin günden güne harap olduğunu ve tamirine de vakfın durumunun müsait olmadığını belirtmektedir. Söz konusu evin yıkılarak enkâzına/molozuna değer biçilmesini ve arsasının da kendisine kiraya verilmesini talep eden Ali Efendi mahkemeye müracaat etmektedir. Bunun üzerine mahkeme tarafından Ahmed Efendi başkanlığında içerisinde mimarbaşının da olduğu bir heyet oluşturularak yerinde inceleme yapılmasına karar verilmiştir. Heyet tarafından yapılan inceleme sonucunda harabe evin yıkılarak arsasının kiraya verilmesinin vakfın yararına olduğu ve evin molozunun da otuz kuruş kıymetinde olduğu sonucuna varılmıştır. Raporlarını bu doğrultuda hazırlayan heyet, mahkemeye gelerek durumu bildirmiş ve ilgili raporun kaydedilmesini sağlamıştır.⁴²

35 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, XVI, 315.

36 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, XVI, 321.

37 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, XVI, 379, 380.

38 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, XVI, 431.

39 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, XVI, 478.

40 *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, XVI, 581.

41 Şafak, “Ehl-i Vukuf”, *DİA*, X, 531.

42 BOA, AŞS, 13 Numaralı Defter: 162.

3.3. Ceza Muhakemelerinde Ön Soruşturma

Öldürme ya da yaralama olayları vukû bulduğunda, bu olayların kovuşturulması ya bizzat olayın mağduru ya da yakınları tarafından veya olaya şahit olan Müslüman kimseler tarafından “hasbeten lillâh” şikâyet edilmesiyle başlamakta, bazı zamanlarda ise durumdan haberdar olan vali, kâim-i makam, subaşı, mütesellim gibi ehl-i örf mensuplarının bizzat ya da bunların görevlendireceği kethüda, muhzır ya da mübâşir gibi kişilerin olayı kadıya bildirmesiyle başlamaktaydı.⁴³ Son durumda kadılar, genellikle ehl-i örfün önerdiği kimselerin başkanlığında âdil kişilerden oluşan bir heyet oluşturarak olayın ne şekilde gerçekleştiğini keşfetmek ve kayıt altına almak için olay mahalline göndermekteydiler. Olayla ilgili ihbar, olayın mağduru ya da olaya şahit olan diğer sivil Müslüman kişiler tarafından yapılmışsa bu durumda kadı, doğrudan âdil şahitlerden oluşan bir heyet oluşturarak olay mahalline keşif ve tahrir için göndermekteydi.⁴⁴

Bu heyet olayın nerede, ne zaman, kim tarafından ve nasıl gerçekleştirildiğini soruşturarak bir rapor hazırlamaktaydı. Bu raporda ölü ya da yaralının üzerindeki darp izleri, kesici ya da yaralayıcı âlet tarafından yaralanıp yaralanmadığı ya da öldürülüp öldürülmediği, bu izlerin maktul ya da yaralının vücudunun neresinde yer aldığı, yaranın derinliği ve suç âletinin ne olduğu bütün ayrıntılarına kadar tavsif edilerek kayıt altına alınmaktaydı. Daha sonra bu olaya şahit kimseler isimlerini söz konusu raporun altına yazarak bunu tutanak haline getirmekteydiler. Bu şekilde hazırlanan raporun bir sûreti keşif talebinde bulunan yaralının ya da yakınının eline verilir. Keşif ve tahrir için olay yerine veya mağdurun yanına giden bilirkişi heyeti, keşiften sonra tuttıkları raporu kadıya teslim eder, kadı da buna uygun hüccet tanzîm eder. İşte kadı tarafından verilen bu hüccette daha önce keşfe giden bilirkişi heyeti bu defa şühûdü'l-hâl olarak yer almaktaydı. Bir başka ifadeyle keşif için giden toplulukla, buna dair verilen hüccette yer alan şühûdü'l-hâl heyetinin genelde aynı kimseler olduğu görülmektedir. Bunu, ilgili hüccetlerde keşfe giden heyetten bahsederken (şühûdü'l-hâl'e atfen) “zeyl-i sahîfede mestûru'l-esâmî müslimîn” veya “muharrerü'l-esâmî müslimîn (sayfanın altında isimleri yazılı kimseler)” denilerek bu kimselerin isimlerinin şühûdü'l-hâl kısmında yeniden yer aldığı bildirilmektedir.⁴⁵ Keşif ve tahrir ile ilgili bazı hüccetler-

43 Soruşturma/Kovuşturma şartları için bkz. Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, s. 237-241; Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 232-233.

44 Ayrıca kâdının/hâkimin keşif için ücret alabileceğine dair bir fetva için bkz. Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 580.

45 Bazı keşif belge örnekleri için bkz. Şişman, “Osmanlı “Millet”lerinin Girift İlişkileri: 17. Yüzyıl Hasköy Şer‘iyye Sicillerinde Kaydedilen Bir Cinayet Öyküsü”, s. 385-399.

deki şühüdül-hâl kısmında yer alan kimselerin “sahh” şeklindeki imzaları onların bir raportör gibi hareket ettiklerini ve verilen hüccetin vâkıya uygun olduğunu onayladıklarını göstermektedir. Ölü veya yaralının üzerinde, yara, çürük ve darp izlerinin olup olmadığına dair heyet tarafından hazırlanan bu rapor, aşağıda belirtileceği üzere suçlunun yargılanmasında bir delil olarak dikkate alındığı gibi⁴⁶, ayrıca adli tıbbın günümüzdeki anlamıyla söz konusu olmadığı bir dönemde adli tıbbın görev alanına giren konuların, doğrudan doğruya kadılık müessesesi tarafından keşif ameliyesi adı altında yerine getirildiği söylenebilir.⁴⁷

Mahkeme kayıtlarında ölen ya da yaralanan kimsenin keşfinin yapıldığını ve rapor halinde mahkemeye sunulduğunu gösteren birçok belge bulunmaktadır. Keşif talebi, bazen meydana gelen öldürme ya da yaralama olayında kimsenin dahil olmadığı tespit edilmesi için yapılabilmektedir. Örneğin İstanbul şer‘iyye sicillerinde yer alan bir kayıta, balçık çıkarırken üzerine toprak yıkılarak ölen Abdurrahman’ın karısı, kızı ve ortağı mahkemeye gelerek Abdurrahman’ın cesedinin keşfedilmesini ve kimsenin alâka ve müdâhalesi olmadığı tespit edilerek kayıt altına alınmasını istemişlerdir. Yanına başkalarını da alarak olay yerine bizzat giden kadı, durumu yerinde tespit etmiştir.⁴⁸ Benzer bir mahkeme kaydında Döne bt. Salamon isimli Yahudi kadın, yolda giderken câriyesinin eceliyle öldüğünü belirterek keşif ve tahrir talebinde bulunmuştur. Yine heyete başkanlık ederek kadı bizzat olay yerine vardığında câriyenin âzâsında herhangi bir yara izinin bulunmadığını tespit etmiş ve câriyenin eceliyle öldüğünü belirten kararı Döne’ye teslim etmiştir.⁴⁹ Bu ve benzeri kayıtların, herhangi bir sebeple daha sonra açılacak davalara engel olmak için kaydedildiği anlaşılmaktadır. Zira bu tarz ölüm olaylarında bireysel sorumluluk bulunduğu gibi toplumsal sorumluluk da bulunmaktadır. Dolayısıyla kişi ölümün kaza sonucu ya da kimsenin sun’u olmaksızın gerçekleştiğini belirterek kendisine yöneltilecek haksız töhmetten kurtulmuş olmaktadır. Bu durum, günümüzde gerçekleştirilen otopsi raporlarının işlevine benzemekte ve örtüşmektedir.

Bireysel olarak sorumluluktan kurtulma isteğinin yanı sıra kaza sonucu gerçekleşen ölümlerin mahkemeye kaydettirilmesinin bir diğer nedeninin toplumsal baskı olduğu söylenebilir. Özellikle fâili meçhul cinayetlerde bölge halkının cezaî ve malî sorumluluğunun bulunması bu gibi ölümlerin kaydedilmesine neden ol-

46 Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda “Şühüdül-hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, s. 46-47.

47 Tok, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)”, s. 334.

48 *Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, XXIII, 115.

49 *Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, XXIII, 262. Benzer kayıtlar için bkz. *İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil*, XVIII, 547; *Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil*, XX, 409.

muş olmalıdır. Aksi takdirde daha sonra açılacak bir dava sonucunda olayla ilgisi olmayan kişilerin haksız yere ceza almaları mümkündür. Zira toplumsal bir sorumluluk doğabilmesi için maktul olduğu iddia edilen şahsın kaza ile ölmediğinin ve haksız yere öldürüldüğünün tespit edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde gerçekleşen ölümler kaydedilerek maktulün kendiliğinden öldüğü ve kimsenin maktulün ölümünden sorumlu olmadığı açıkça ifade edilmekte, böylece toplumun haksız yere cezalandırılmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Örneğin bir hükümde Ali b. Abdullah, Elmalidere denilen boş alanda başının üç yerinden bıçak darbesi ile yaralı ve burun ve kulakları kesilmiş halde bulunmuştur. Köy ahalisinden bazıları mahkemeye müracaat ederek fâilinin kim olduğunu söyleyemeyecek derecede yaralı birisini gördüklerini belirtmişler ve mahkmeden keşif talebinde bulunmuşlardır. Subaşı⁵⁰ ile birlikte olay yerine giden keşif heyeti, Ali'nin öldüğünü görmüşler ve yaptıkları soruşturmada şahitler Ali'yi bulduklarında yaralayanın kim olduğunu söyleyemeyecek durumda olduğunu belirtmişlerdir. Maktulün vârislerinin de köy ahalisinden herhangi birisinden davacı olmadıklarını özellikle vurgulamaları üzerine olay kaydedilmiştir.⁵¹

Bir başka mahkeme kaydında Kabasakal Mehmed Efendi çiftliğinin yakınında birkaç gayrimüslimin (zimmî) başka bir gayrimüslimi öldürdükleri ihbarının mahkemeye ulaşması üzerine olay araştırma ve soruşturma konusu olmuştur. Keşif ve tahrir heyeti bir subaşı eşliğinde çiftlik kethüdası ve çalışanları sorguladıklarında birisinin öldürüldüğünden haberleri olmadığını söylemişlerdir. Yapılan araştırma sonucu çiftliğe yakın bir yerde cesedinin defnedildiği ortaya çıkmış ve alnında ve çenesinde balta yarası olduğu görülmüştür. Çiftlik çalışanlarının tekrar sorgulanması üzerine cesedi bulduklarını ve ehl-i örften korktukları için defnettiklerini itiraf etmişler, ancak kâtilinin kim olduğunu bilmediklerini belirtmişlerdir. Cesedin bulunduğu yerin çiftliğe “avaz yetişen” yakınlıkta bir yer olduğuna vurgu yapılarak çiftlik sâkinlerine yemin ettirildikten sonra beytül mâle diyet ödemelerine hükmedilmiştir:

“...kâtili dahi ma'lûm olmamağla beytü'l-mâl tarafından diyet talep olunup ve mahall-i mezbûrdan zikr olunan çiftliğe avaz yetiştiği muhakkak olmağla çiftlikte sakin olanlar üzerlerine ba'de'l-kasâme şer'an diyet müte'ayyin olmağın...”

Kayıtta görüldüğü üzere yemin ettirilme işlemine kasâme adı verilmiştir. Kasâme sözlükte “yemin etmek, yemin eden topluluk; barış ve yüz güzelliği” gibi

50 Osmanlılar'da şehirlerin güvenliğini sağlayan güvenlik görevlisine subaşı denilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İlgürel, “Subaşı”, *DİA*, XXXVII, 447-448.

51 *Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 37 Numaralı Sicil*, XXV, 199.

anlamlara gelmektedir. İslâm hukukunda ise fâilinin kesin delille tespit edilemediği bir cinayetin işlenmesi durumunda suç mahallinden belirli sayıda bir topluluğun haklarındaki suç isnadını defetmek amacıyla mahkeme huzurunda yaptığı özel yeminlerin adıdır. Bu yemin sonrasında, ölünün kanının heder olmaktan korunması ve o mahal ahalisinin dikkatsizliğine bir tür ceza olması için diyet ödemelerine hükmedilir. Dolayısıyla kasâmenin, toplumda can güvenliğinin sağlanması ve korunmasında bölge halkının duyarlılık kazanması ve ortak sorumluluk bilincinin güçlenmesi, maktulün yakınlarının acısının hafifletilmesi, adaletin gerçekleşmesi ve kamu vicdanının rahatlatılması gibi önemli işlevleri bulunur.⁵² Söz konusu kayıta da sesin bile duyulabileceği derecede yakın bir yerde yaşadıkları halde fâili meçhul bir cinayetin işlenmiş olmasına engel olmadıkları için çiftlik sâkinleri diyet ödemekle malî açıdan cezalandırılmışlardır.

Ölümün kazâen ya da başkasının müdâhalesi olmaksızın gerçekleştiği durumlara ait kayıtlarda keşif için giden heyette genelde subaşı ya da asesbaşı⁵³ gibi bir güvenlik görevlisinin bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum söz konusu olayların adli bir vaka olmamasıyla izah edilebilir. Ancak öldürme ya da yaralama iddialarının olduğu kayıtlarda ise keşif için gidenlere kimi zaman ehl-i örf olarak subaşı ve/veya asesbaşı iştirak etmiştir. Örneğin Saraç Ali'nin Saraç Hızır'ı bıçakla yaraladığı iddiası üzerine mahkemeden Subaşı Behrâm ve Subaşı Müstedâm Bey keşif için olay yerine gitmişler ve soruşturma yapmışlardır.⁵⁴ Yine Polihroni Han'ında kölesi tarafından öldürülen Hacı Ali'nin nasıl öldüğünün keşfedilmesi için mahkemeden Ali Efendi ile birlikte asesbaşı Ahmed Ağa görevlendirilmiştir.⁵⁵ Bu gibi adli vakalarda keşif heyeti içerisinde subaşı ve asesbaşı gibi ehl-i örf bulundurulurken öldürme ya da yaralama olayının nasıl ve ne zaman gerçekleştiği, hangi âletin kullanıldığı gibi konuların açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda bu kişiler bilirkişilik fonksiyonunu yerine getirmiş olmaktadır. Nitekim şu kayıta bu durum daha belirgindir:

“...maktûl-i mezbûrun a‘zâsına nazar eylediklerinde fi’l-vâki‘ maktûl-i mezbûr vech-i muharrer üzere boğazının sol tarafından kürde tabir olunur kılıç ile zebh olunup ol saat maktûlen vefât eylediğini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr, ba‘dehû me‘an irsâl olunan Hüseyin Çelebi bin Ebûbekir ile meclis-i şer‘e gelüp alâ vukû‘ihî inhâ ve takrîr etmeğın...”⁵⁶

52 Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, XXIV, 528.

53 Asesbaşı, Osmanlı Devleti’nde yeniçeri ağa bölüklerinden birini teşkil eden aseslerin âmiridir. Bölük kumandanı olarak ocak içindeki askerî görevi dışında, şehrin özellikle geceleri inzibat ve asayişinden de sorumludur. Detaylı bilgi için bkz. Özcan, “Asesbaşı”, *DİA*, III, 464.

54 *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, X, 609.

55 *Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, XVII, 94.

56 *Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, XVII, 94.

Görüldüğü üzere bu kayıta öldürmenin hangi âletle ve ne zaman gerçekleştiğine dair açıklamalar bulunmaktadır. Buna göre maktulün kürde denilen kılıçla boğazının sol tarafından yaralandığı ve o anda da kişinin öldüğünden bahsedilmektedir. Olayın ne şekilde gerçekleştiğini tespit eden keşif ve tahrir heyeti bu durumu mahkemeye arz etmektedir. Ayrıca içerisinde ehl-i örften bir görevli olan asesbaşının da bulunduğu bu heyet, ölümün ne şekilde ve ne zaman gerçekleştiğini de tespit ederek aynı zamanda bilirkişilik görevi yapmış olmaktadır.

3.4. Keşif ve Tahrir Ücreti

Satış hücceti, vasiyetnâmeler, vekâletnâmeler, köle azadı, ihtidâya dair kayıtlar gibi sadece tahriri gerektiren durumlar için ya da olay araştırması, ihtilaflı durumun çözüme kavuşturulması ve adli vakaların soruşturulması gibi keşif ve tahriri gerektiren durumlar için mahkeme tarafından görevlendirme yapılabildiğini belirtmiştik. Ancak bu kayıtlarda, keşif ve tahrir için ücret alınıp alınmadığına dair açıklama bulunmamaktadır. Söz konusu kayıtlar, keşif talebinin varlığından ve keşif ameliyesinin kimler tarafından gerçekleştirildiğinden bahsetmekte, ancak ücretinin olup olmadığından söz etmemektedir. Ancak mahkemenin bu hizmetinin karşılığında bir ücret takdir ettiğini düşünüyoruz. Nitekim yaralama sonucunda ölen bir kimsenin keşfedilmesi için talep gelmesi durumunda, kadının keşif ücreti talep edebileceğine dair bir fetva da bulunmaktadır:

“Zeyd bir kazâya tâbi‘ karyede cerihan maktûl bulunup kâtili malûm olma-
mağla Zeyd’in vereseşi ol kazânın kadısı Amr’a: “Gel Zeyd’i keşfeyle. Bize keşif
hücceti ver. Sana şu kadar akçe verelim!” demeleriyle Amr dahi ol karyeye varup
Zeyd’i keşfettikten sonra keşif hücceti yazıp vereseye verdikte verese Amr’a ecr-i
misil mikdârı ol kadar akçe verseler verese nâdimler olup meblağ-ı merkûmu
istirdâda kadir olurlar mı? el-Cevap: Olmazlar.”⁵⁷

Bu fetvada görüldüğü üzere bir köyde yaralanmak sûretiyle öldürülen ve kâtili de bilinmeyen birinin mirasçıları, kadıya başvurarak ücret karşılığında cinayet mahallinde bir keşif yapmasını istemişlerdir. Ancak verdikleri ücretten dolayı daha sonra pişman olmaları durumunda “bu ücreti kadıdan geri alabilirler mi?” şeklinde sorulan soruya “alamazlar” şeklinde cevap verilmiştir. Bu fetva, sadece cinayetin araştırılması ve soruşturulması anlamında keşif ve tahrir ile ilgili olsa da mahkeme tarafından yapılan her türlü yerinde inceleme ya da kaydetme (keşif ve/veya tahrir) görevlendirmelerinin ücreti mukâbilinde yapıldığı kanaatimizce daha uygundur.

57 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 580.

3.5. Keşif ve Tahrir Raporlarının Yargılamada Kanıt Değeri

Olayla ilgili olarak tutulan keşif ve tahrir raporları kadıların hüküm verme konusunda kanaatlerinin oluşumunda önemli bir faktör olarak gerçekleşiyordu. Öyle ki Osmanlılarda şuhûd-i udûl ya da ümenâ tarafından olayla ilgili yapılan ön inceleme ve konuyla alâkalı tutulan bu raporlar kanıt niteliğinde kabul edildiği için, bu durum yargılamanın daha hızlı işlenmesine ve tevzî-i adaletin daha açık tecelli etmesine yarıyordu.

Örneğin aşağıdaki hükümde maktulün yakınlarının mahkemeye şikâyetleri üzerine kadı tarafından Mahmud Efendi başkanlığında bir heyet olay mahalline gönderilerek olayın nasıl gerçekleştiğine dair keşif ve tahrir raporu düzenlenmesi talep edilmektedir. Heyetin olay mahallinde yaptığı incelemeler sonucunda İsmail, Züleyha ve Rabia isimli kardeşlerin şahitliği ile Mehmed b. Sultan isimli şahsın karısı (şikâyet sahiplerinin kız kardeşi) Meryem'i siyah kabzalı bir hançerle sol küreği altından kasten yaraladığı ve nihayet iki gün sonra da bu yaralanma sebebiyle öldüğü tespit edilmiştir. Şahitlerin de bu doğrultuda şehadet etmeleri üzerine keşif ve tahrir heyeti hazırladığı raporu mahkemeye sunmuş ve mahkeme tarafından gereğinin yapılmasına hükmedilmiştir:

“...tarih-i kitaptan dört gün mukaddem isneyn günü vakt-i zuhrda li-ebeveyn kız kardeşimiz Meryem nâm hâtunu zevci işbu hazır bî'l-meclis mezbûr Mehmed b. Sultan nâm kimesne siyah kabzalı hançer ile sol küreği altından bi-gayr-i hak amden darb ve cerh edüp mezbûrun darb ve cerhinin te'sirinden nâşî sâhib-i firâş olup iki günden sonra fevt olmağla müteveffiye-i mezbûre Meryem'in a'zâsına nazar ve eser-i cirâhatı keşif ve tahrîr olunup ba'dehû mezbûre Meryem'in kâtili olan zevci mezbûr Mehmed'e sual ve ber-vech-i muharrer ikrârı ketb ve tahrîr ve yedimize vesîka-i şer'îye i'tâ olunmak matlûbumuzdur...”⁵⁸

Mahkeme kaydının sonunda “alâ müceb-i ihbârihim mücebiyle ba'de'l-hükm” denilerek kasten öldürme suçunun gereğine yani kısas yapılmasına hükmedilmiştir. Ancak bir sonraki hükümden de anlaşılacağı üzere kısasın uygulanmasına hukukî bir engel bulunmaktadır. Bu da kısas uygulama hakkına sahip olanlar arasında kâtil Mehmed b. Sultan'ın küçük kızı Fâtıma'nın da bulunmasıdır. Çünkü İslâm hukukuna göre kâtilin ölmesi, affedilmesi, sulh olmaları veya kısasın miras alınması (kısas isteme hakkına sahip kimseler arasında yakın vârislerin bulunma-

sı) halinde kısas düşer.⁵⁹ Dolayısıyla anne babadan birisinin ötekisini öldürmesi halinde eğer bunların erkek yahut kız çocuğu var ise bu durumda kısas sâkit olmaktadır. İşte bu sebepten dolayı davacılar sulh yoluna giderek kâtil ile anlaşmak zorunda kalmışlardır. İlgili hüküm şöyledir:

“Mehmed b. Sultan mûrisimiz ve kardeşimiz merkûme Meryem bt. Ömer’i ... bi-gayr-i hak amden siyah kabızlı hançer ile sol küreği altından darb ve cerh edüp darb-ı mezkûrdan sahib-i firâş olmağla iki gün mürûrunda mezbûr Mehmed’in cerh-i mezkûru tesirinden nâfi müteessiraten vefât etmekle bundan akdem kibel-i şer’den merkûme Meryem iltimâsımız ile keşf olunduğu mecliste mezbûr Mehmed b. Sultan lede’l-istintâk ber-vech-i meşrûh darb ve cerhini ve iki gün mürûrunda cerh-i mezkûrdan müteessiraten kalkmadan vefât eylediğini hatta şuhûd mahzarında dahi tav’an ikrârına binaen mücebiyle hükm ve hüccet kılınmıştı. El-hâletü hâzihî beynimize muslihûn tevassut edüp sağıre-i merkûmenin kısasa verâsetine binâen kısas mümkün olmamağla icâb eden diyet-i kâmileden hissemiz mukâbelesinde bizi mezbûr Mehmed ile an-ikrar ... inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde”⁶⁰

İlk hükümde davacıların iddialarına göre öldürme fiili dava tarihinden dört gün önce yani 17 Ramazan 1143 tarihinde gerçekleşmiştir. Ancak öldürme fiilinin dava tarihinden dört gün önce meydana gelmesi, davanın da dört gün önce açıldığı anlamına gelmemektedir. Nitekim davacıların “tarih-i kitaptan dört gün mukaddem” şeklindeki ifadelerinden davanın 21 Ramazan 1143 tarihinde açıldığı anlaşılmaktadır. Karar tarihinin de 21 Ramazan 1143 olması, davanın aynı gün tek celsede yani sadece bir gün içerisinde sonuçlandığını göstermektedir. Ayrıca davanın dört gün önce açıldığı kabul edilse dahi bu sürecin böyle bir dava için uzun bir süre olmadığı kabul edilecektir. İster bir günde ister dört günde sonuçlanmış olsun her hâlükârda bu durum Osmanlı mahkemelerinde sistemin çabuk işlediği ve davaların genellikle süratle sonuçlandırıldığı tespitine⁶¹ uygun düşmektedir. Nitekim birçok batılı araştırmacının da Osmanlı mahkemelerindeki davaların süratle sonuçlandırılması karşısındaki hayranlıklarını gizleyemedikleri bilinmektedir.⁶² Dava süreçlerinin kısa olmasında keşif ve tahrir raporlarının önemli ölçüde etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

59 Detaylı bilgi için bkz. Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’ fi tertibi’ş-şerâi’* X, 283; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühü*, VI, 286-295; Orhan - Korkmaz, “14 Numaralı Adana Şer’iye Sicili Defterindeki Ceza Hukuku İle İlgili Hükümlerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, s. 1089.

60 BOA, AŞS, 14 Numaralı Defter: 49.

61 Detaylı bilgi için bkz. Sofuoğlu, *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer’iye Sicilleri (1625-1650)*, s. 41-42.

62 Bkz. Gerber, “Osmanlı Hukukunda Şeriat, Kanun ve Örf 17. Yüzyıl Bursası Mahkeme Kayıtları”, s. 285-286.

SONUÇ

Osmanlılarda kadıların yanında, mahkemenin bulunduğu yerin büyüklüğüne göre sayıları değişen bir takım yardımcı görevlilerin bulunduğu ve bu görevlilerin özellikle mahkeme dışında olay mahallinde görülmesi gereken hizmetlerin ifasında önemli rol oynadıkları görülmüştür. Bazı davalarda/olaylarda kadıların bizzat mahkeme dışında meclis kurduğu görülmekle birlikte, bu hizmet daha çok diğer görevliler eliyle yerine getirilmiştir. Öldürme veya yaralama suçunun araştırılması ya da ihtilaflı bir hususun tetkik edilmesi söz konusu olduğunda keşif ve tahrir için; noterlik türünde bir hizmet söz konusu olduğunda ise sadece tahrir için mahkeme tarafından görevlendirme yapılmıştır.

Keşif ve tahrir için özel bir görevlinin mahkemede istihdam edildiğine dair kesin bir kayda rastlamadık. İhtiyaç halinde mahkeme görevlilerinden birisinin ya da hariçten konunun uzmanı olan herhangi birisinin görevlendirildiği görülmüştür. Bu durum, görevlendirme yapılacak konunun niteliğine göre değişmektedir. Özellikle yerinde çözülmesi veya keşfi gerektiren; ölümle sonuçlanan cinayet davaları, mahkemeye gelemeyecek kadar ağır yaralıların bulunduğu davalar ve sınır tespiti gibi özel durumlarda, içerisinde güvenlik görevlisinin olduğu bir heyetin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak sadece tahriri gerektiren konularda ise genellikle kâtiplerin bazen de kadı nâiplerinin görevlendirildiği görülmektedir. Görevlendirme yapılacak konunun özel uzmanlık gerektiren bir konu olması halinde ise bilirkişilik yapabilecek vasıfta kişilerin de heyete dâhil edildiği müşahede edilmektedir.

Diğer taraftan incelenen kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla sadece tahrir muhtevallik raporların genelinin medenî usûl hukukuyla ilgili olduğu görülmektedir. Bu da genel anlamda yazılı belgelerin delil olarak kabul edildiği günümüzdeki medenî usûl hukukundaki ispat anlayışıyla örtüşmektedir. Buna paralel olarak keşif ve tahrir şeklinde tanzim edilen raporların ise ceza yargılaması hukukuyla ilgili olduğu görülmektedir.

Keşif ve tahriri gerektiren durumlar sicil defterlerinde genellikle “husûs-ı âti'l-beyânı mahallinde istimâ' ve tahrîr için”, “mahallinde keşf ve tahrîr için” şeklinde ifade edilmekte ve heyetin başındaki kişinin ismi mahkeme kaydının içerisinde, diğerlerinin ismi ise mahkeme kaydının altındaki şühûdü'l-hâl bölümünde belirtilmektedir.

Keşif ve tahrir için tutulan mahkeme kayıtlarında bu hizmet için ücret alınıp alınmadığına dair açıklama bulunmamaktadır. Ancak kadıların keşif ve/veya tahrir hizmetlerini ücret mukabilinde yapmalarının hayatın olağan akışına daha

uygun olduğu düşünülebilir. Fetva kitaplarındaki kadıların ücret mukabilinde keşif ve tahrir hizmeti verebileceğine dair fetvanın dönemin şeyhülislâm fetvaları arasında yer almış olması, bu konuda ücret alınabilmesinin hukukî alt yapısını oluşturduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Sonuç olarak delillerin karartılmamasına dönük tutulan keşif ve tahrir raporları, koruyucu nitelikte olduğu gibi, yargılama boyutunda da kanıt niteliğindedir. Bundan dolayı önemli işlevleri olmuştur. Şühüdül-hâl tarafından olayın ne şekilde gerçekleştiğine dair durum tespitine dönük itinalı bir şekilde tutulan bu raporlar, hâkimlerin/kadıların yapacağı yargılamayı kolaylaştırdığı gibi, hem yargılamanın hızlı olmasına, hem de adaletin çabuk tecelli etmesine vesile olmuştur. Özellikle Osmanlılarda yargılamanın sadeliğinden övgüyle bahseden tezlerin açıklanması söz konusu raporların yargılamaya olan katkısıyla izah edilebilir.

Kaynakça

- Akdağ, Mustafa. "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar". *DTCF Dergisi* 13/1-2 (1955): 27-51.
- Akgündüz, Ahmet - Cin, Halil. *Türk-İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkam*. Trc. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem. İstanbul: Gül Neşriyat, ts.
- Aslan, Nasi. *İslam Yargılama Hukukunda "Şühüdül-hal" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*. Adana: Karahan Kitabevi, 2018.
- Aslan, Nasi - Korkmaz, Ömer. "Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Yargılama Hukukunda Ön Soruşturmalar". *Third Sarajevo International Conferans (Saraybosna, Recai Aydın - Yasin Unvanlı*. 3: 231-240. Sedef Bosnia, 2017.
- Atar, Fahrettin. *İslam Adliye Teşkilâtı*. Ankara: DİB Yayınları, 1991.
- Avcı, Mustafa. "Hukuk Tarihimizde Hukuka Aykırı Deliller Sorunu: İşkence (Örf-i Maruf) Uygulaması". *Türk Dünyası Araştırmaları* 147 (2003): 45-76.
- Avcı, Mustafa. *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2018.
- Avcı, Mustafa. *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2018.
- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Atlas Akademi, 2017.
- Aydın, M. Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. "Kasâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXIV: 528-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS). 13 Numaralı Defter.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS). 14 Numaralı Defter.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS). 102 Numaralı Defter.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS). 126 Numaralı Defter.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS). 33 Numaralı Defter.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS). 17 Numaralı Defter.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS). 129 Numaralı Defter.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS). 65 Numaralı Defter.
- Cihan, Erol - Yenisey, Feridun. *Ceza Muhakemesi Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 1997.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Nşr. H. Necâti Demirtaş. İstanbul: Kubbealtı, 2014.
- Emir es-Sanâni, Ebû İbrahim İzzeddin Muhammed b. İsmail. *Sübülü's-selâm fi şerhi Bulûği'l-merâm*. yy: Dâru'l-hadîs, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2005.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995.
- Gerber, Haim. "Osmanlı Hukukunda Şeriat, Kanun ve Örf 17. Yüzyıl Bursası Mahkeme Kayıtları". *Hukuk Araştırmaları* VIII/1-3 (1994): 265-291.
- İbnü'ş-Şihne, Ebû'l-Velid Lisânüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafi el-Halebî. *Lisânü'l-hükkâm fi marifeti'l-ahkâm*. Kahire: yy, 1393-1973.
- İlgürel, Mücteba. "Subaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXVII: 447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667)*. Nşr. Rifat Günalan. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102/M. 1691)*. Nşr. Hüseyin Kılıç - Yılmaz Karaca - Rasim Erol. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 37 Numaralı Sicil (H. 1047/M. 1637-1638)*. Nşr. Salih Kahrıman - Sabri Atay - Fuat Recep. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M. 1612-1643)*. Nşr. Baki Çakır v.dğr. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*. Nşr. Rasim Erol - Salih Kahrıman - Fuat Recep. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676)*. Nşr. Salih Kahrıman v.dğr. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1562-1563)*. Nşr. Rifat Günalan. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M. 1590-1591)*. Nşr. Rifat Günalan. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Me'sud b. Ahmed el-Hanefi. *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* Thk. Şeyh Ali Muhammed Muavviz - Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcüd. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiye, 2003.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz. *Düerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*. yy: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-arabiye, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz. *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vusûl*. Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1312.
- Orhan, Fatih - Korkmaz, Ömer. "14 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili Defterindeki Ceza Hukuku İle İlgili Hükümlerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/47 (2016): 1087-1097.

- Özbek, Veli Özer, “Organize Suçlulukla Mücadelede Ön Alan Soruşturmaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 4, sy. 2 (2000), s. 57-88 (<http://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/DergiMiz4-2/PDF/ozbek3.pdf>).
- Özcan, Abdülkadir. “Asesbaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. III: 464. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sofuoğlu, Hadi. *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer‘iye Sicilleri (1625-1650)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.
- Şafak, Ali. “Ehl-i Vukuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 531-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Şişman, Cengiz, “Osmanlı “Millet”lerinin Girift İlişkileri: 17. Yüzyıl Hasköy Şer‘iye Sicillerinde Kaydedilen Bir Cinayet Öyküsü”, *Osmanlı Araştırmaları*, XX (2000), s. 385-399
- Tok, Özen. “Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/22 (2007): 327-347.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Yurtcan, Erdener. *Ceza Yargılaması Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 1987.
- Zekiyüddin Şaban. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-fıkħ)*. Trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Zuhayli, Vehbe. *el-Fıkħu’l-İslâmî ve Edilletühü*. Dımaşk: Dâru’l-fikr, 1989.